

Queerit kyöneleet. Miten kirjoittaa homovihamurhista?

L a s s e K e k k i

Etnisyyteen, sukupuoleen ja seksuaalisuuteen kohdistuvan vihan johdosta tehtyjä rikoksia kutsutaan “viharikoksiksi” eli “suvaitsemattomuusrikoksiksi” (*hate crime*, ruots. *hatbrott*). Tämä oikeudellinen termi saavutti kansainvälisen sateenkaariväestön tietoisuuden 1990-luvulla Yhdysvaltain Keskilännessä tapahtuneiden raakojen surmien myötä. Nebraskassa transsukupuolinen mies,¹ Brandon Teena, sekä wyomingilainen Matthew Shepard tapettiin raa’asti joko sukupuolisen tai seksuaalisen erilaisuutensa vuoksi. He joutuivat viharikosten kohteiksi. Homoylpeyden, paraatien ja queer-trendiiden aikana Shepardin murhavuonna 1998 yksistään Yhdysvalloissa tehtiin 33 homovihamurhaa. Amerikkalaiset tutkijat, toimittajat ja taiteilijat ovat pyrkineet viime vuosina analysoimaan ja kuvaamaan homoviharikoksia, niiden syitä, muotoja ja seurauksia. Ruotsalaisen Johan Hiltonin hiljattain julkaistun reportaasikirjan *No tears for queers – Ett reportage om män, bögar och hatbrott* (2005) johdosta laajempi viharikoskeskustelu saavuttanee myös Pohjoismaat. Hiltonin kirja käsittelee kahden ruotsalaisen homovihamurhatapauksen lisäksi myös Matt Shepardia.

Olennaista homo- ja lesbovihamurhien käsittelyssä on se, etteivät ne jää pelkästään sanomalehtien otsikoiden tai oikeuspyötkirjojen tasolle. Sanomalehdet saattavat

uutisoida homofobiset rikokset usein kiertoilmauksin tai viittaukset homoseksuaalisuuteen jätetään kokonaan pois vetoamalla uhrien omaisille kohdistuvaan haittaan (Juvonen 2004, 47). Näin viharikokset jäävät eksplikoidatta ja näkymättömiin. Miten homoviharikoksista voi sitten kirjoittaa? Miten niiden taustoja ja tapahtumien kulkuja voi draamallistaa? Pyrin seuraavaksi miettimään näitä kysymyksiä kolmen homoviharikoksia käsittelevän teoksen eli Shepardiasta kertovan näytelmän *The Laramie Project*, reportaasikirjan *Losing Matt Shepard* sekä jo mainitun ruotsalaisen Hiltonin kirjan avulla. On tärkeitä myös huomioida, että Shepardin tapaus johti yleisempiinkin homoviharikospohdintoihin kuten esimerkiksi Mary E. Swigonskin, Robin Sakina Maman ja Kelly Wardin toimittamaan teokseen *From Hate Crimes to Human Rights. A Tribute to Matthew Shepard* (2001), jossa lähinnä sosiaalityöntutkijat tarkastelevat lesbojen, homojen ja transihmisten ihmisoikeuksia sekä homoviharikoksia eri näkökulmista.

Erityisesti Brandon Teenan ja Matt Shepardin murhat ovat jättäneet jälkensä kansalliseen ja kansainväliseen lesbo-, homo- ja queer-tietoisuuteen. Amerikkalaiset kirjoittajat ja taiteentekijät näyttävät mytologisoineen hyvin nopeasti Teenan ja Shepardin hahmot, ja he nousivatkin pian

SQS
01/06

105

Pervopeili
Katsaukset

Lasse
Kekki

kansainvälisiksi sateenkaariväen marttyyri-ikoneiksi. Judith Halberstam (2005, 16) kutsuu Brandon Teenan henkilön ympärille rakennettua tarinoiden määrää suorastaan “Brandon-teollisuudeksi”. Molemmat murhat aiheuttivat suuren kansallisen kohun, ja kummastakin tapauksesta tehtiin fiktiiviset teokset. Susan Muska ja Gréta Olafsdóttir käsikirjoittivat ja ohjasivat Brandon Teenasta dokumenttiteoksen *The Brandon Teena Story* (1998). Kimberly Peirce ohjasi myös Brandon Teenasta kertovan elokuvan *Boys Don't Cry* (1999), jonka pääosaa esittänyt näyttelijä Hilary Swank sai suorituksistaan Oscar-palkinnon.² Newyorkilainen teatteriryhmä The Tectonic Theater Project matkusti Laramien kaupunkiin Wyomingin osavaltioon selvittämään Shepardin murhan taustoja sekä haastattelemaan kaupunkilaisia. Matkojen tuloksena syntyi Moisés Kaufmanin ja teatteriryhmän kollektiivisesti kirjoittama näytelmä *The Laramie Project* (2001), jota on esitetty myös Euroopassa.³ Vuonna 2002 valmistui näytelmän pohjalta HBO-televisiokanavan tuottama ja niin ikään Kaufmanin ohjaama samanniminen tv-elokuva.

Toisenlaista tarkkailijan kuvausta edustaa Wyomingin yliopiston professorin Beth Loffredan teos *Losing Matt Shepard* (2000). Loffredan kirja on reportaasi Laramien kaupungista, murhan yhteisöllisistä vaikutuksista sekä viharikoslainsäädännön etenemisestä Keskilännessä. Teatteriryhmäläisten ja ruotsalaisen Hiltonin tavoin Loffreda liikkuu rikospaikalla; hän muutti Laramiehen joitakin kuukausia ennen kuin Shepard murhattiin. Shepardin murhasta ja Laramien kaupungista on valmistunut myös Beverly Seckingerin dokumenttielokuva

Laramie Inside Out (2004), jonka tarkoituksena on kuvata kaupunkia sisältä päin, ei-ulkopuolisen silmin.

Kiinnostavaa kaikissa edellä mainituissa teoksissa on se, että niiden tekijät vierailivat tai asuivat Laramiessa. Vaikka yksikään tekijätaho ei tuntenut Mattia henkilökohtaisesti, piirtyy kaikissa teoksissa voimakas kanssaelämisen tunne uhria kohtaan. *The Laramie Project* -näytelmässä itse Matt Shepard jää myyttiseksi hahmoksi osittain myös senkin takia, ettei hänelle ole kirjoitettu roolia näytelmään. Kyseessä on dokumenttidraama, jossa kaupunkilaiset muistelevat Mattia ja tapahtumien kulkua. Itse asiassa näytelmästä tulee amerikkalaiseen pikkukaupunkilaisuuteen liittyvän kansallisen trauman yhteisöllinen terapiaistunto. Amerikkalaisessa Matt Shepard -mytologiassa Mattille varataan ainoastaan mustavalkoinen kuva “joko Kristukseen verrattavissa oleva marttyyrihahmo tai itsetuhoisen elämäntavan omaavan hiv-positiivisen narkkarin ansaittu kohtalo.

The Laramie Project -näytelmässä Mattin kohtaloon huipentuva ajatus yhteisöllisestä kanssaelämisestä merkitsee ajatusta yhdessä kärsimisestä, yhdessä koetusta myötätunnosta. Kuten Marjorie Garber on kirjoittaessaan myötätunnon (*compassion*) käsitteen etymologiasta tuonut esille, on sanan merkityksessä tapahtunut muutos 1600-luvulla. Aina 1300-luvulta 1600-luvulle myötätunto, joka tulee latinan kielen sanoista *com* (yhdessä) ja *pati* (kärsiä), merkitsi sekä *yhdessä kärsimistä toisen kanssa* että emootiota, jota *tunnettiin kärsivän puolesta*. Jälkimmäisessä tapauksessa kärsimys ei ole tasavertaista, vaan ikään kuin ylhäältä päin katsottua. 1600-luvulla myötätunnon

merkitsijäksi nousi jälkimmäinen, emootiota kuvaava tulkinta, johon liitettiin myöhemmin myös nautintoa korostava aspekti. Myötäeläjä kokee nautintoa puhuessaan toisen kärsimyksen puolesta ja liennyttäessään toisen kärsimyksiä (Garber 2004, 20). Garber aivan oikein huomauttaa tähän liittyvästä (freudilaisesta) konnotaatiosta: toisen tuska saattaa mahdollistaa myötäkärsijälle väylän nautintoon (Garber 2004, 20).⁴

The Laramie Project -näytelmää voi tietysti problematisoida siinä mielessä, että kykeneekö se yhteisölliseen yhdessä kärsimiseen toisten kanssa vai onko kyseessä ainoastaan etäännytetty ylhäältä päin luotu silmäys Matt Shepardin “ristiinnaulitsemiseen”, joka saattaa tuottaa nautintoa: empaattista, sympaattista tai jopa seksuaalista nautintoa. Lauren Berlant on huomauttanut, ettei myötätunnon pitäminen sosiaalisena tai esteettisenä teknologiana emootion sijaan välttämättä vähennä myötätunnon arvoa sinänsä keskeisenä tekijänä sosiaalisessa elämässä. Toisin sanoen myötätunnon kriittinen tarkastelu ei vähennä myötätunnon kohteen arvoa vaan pikemmin selittää myötätunnon dynamiikkoja, sen optimismin ja myös sulkeistamisen dynamiikkoja. (Berlant 2004, 5.) Juuri tällaiset kriittiset huomiot ovat tarpeen Shepard-tapauksen analysoinnissa vähentämättä tai aliarvioimatta Shepardin murhan aiheuttamaa tuskaa ja myötätuntoa.

Beth Loffreda on teoksessaan *Losing Matt Shepard* pohtinut pitkään, miksi Mattin murha saa niin suuret sympatian osoitukset osakseen. Loffredan luettelemien syiden tarkastelu paljastaa myös sen, että mainitut syyt

johtuvat murhasta assosioituvista mielikuvista, ei niinkään itse Mattista. Monet naispuoliset Laramien asukkaat huomauttavat, että Mattin sukupuoli herättää sympatioita ja ettei vastaavaa kohua olisi syntynyt, jos kyseessä olisi ollut esimerkiksi raiskattu ja tapettu tyttö. Tällainen argumentti luonnollisesti syyllistää homomiestä puhumisen naisten kustannuksella, vaikka sinänsä asioilla ei ole keskenään mitään tekemistä sen suhteen, että toisista puhumisen tarkoituksena olisi vähentää toisten arvoa. (Loffreda 2000, 26.) Ann Cvetkovich viittaa myös Shepardiin todetessaan, että viharikoksissa huomion saavat valkoiset ja keskiluokkaiset amerikkalaiset, kun taas jokapäiväinen transseksuaalien, huumeidenkäyttäjien, prostituoitujen, värillisten ja kodittomien sekä köyhien häirintä ei saa osakseen juurikaan huomiota (Cvetkovich 2003, 273). Sympatian suurin aiheuttaja on kuitenkin Mattin naapurinpoikamainen olemus: hän olisi voinut olla kenen tahansa poika, veli tai serkku. Kun toiset ja erityisesti homofobiset kaupunkilaiset katsoivat Mattin olemuksen heijastavan homoutta ja feminiinisyyttä, toiset puolestaan näkevät Mattin ilmentävän hellyyttävää poikamaista olemusta, johon kuuluu huolestuneen mielteliäs katse, suloisuus, joka konkretisoituu Mattin charmanttiin haavoittuvuuteen. Lapsenomaisuutta henkii Mattin käyttämät liian isot villapaidat. (Loffreda 2000, 26.) Kaiken kaikkiaan 21-vuotias hammasrautoja käyttävä Matt oli “lapsi”.

Loffredan kirja päättyy kuitenkin optimismiin. Vaikkei Laramien kaupunkiin ole muodostunutkaan näkyvää queer-yhteisöä, Loffreda painottaa, että Wyoming voi olla

myös homoeläväinen osavaltio. Keskilännen elämäntyyli, luonnon avaruuden arvostaminen ja homokontaktien solmimista edistävä Internet voivat luoda erilaista, mutta yhtä arvokasta homoelämää Keskilännessä kuin Yhdysvaltojen rannikoillakin. Jonkinlainen välitilinpäättös matkalla parempaan tulevaisuuteen on se, että Laramien kaupunki äänesti (täpärästi) vuonna 2000 viharikos-säädöksen (*the bias crime ordinance*) puolesta. Judith Halberstam on kuitenkin hyvin kriittinen tämän kaltaisten “edistystarinoiden” suhteen. Hänen mukaansa voidaan toki ajatella, että Teenan ja Shepardin tapauksissa yksityiset loukkaukset muuttuvat poliittiseksi tiedostukseksi, mutta kyse saattaakin olla Halberstamin mielestä siinä, että keskiluokkainen homo- ja lesboyhteisö vain valitsee pari nuorta ja valkoista marttyyria ajaakseen omaa jo pitkälle turvattua asemaansa saavuttaakseen vielä lisää tunnustusta ja huomiota valtion taholta. Suhtautuminen raakoihin murhiin kertoo ennen kaikkea valikoivasta muistamisesta ja poliittisesta aktivismista, trauman vähemmän pyyteettömästä mobilisaatiosta. (Halberstam 2005, 16–17.)

Homovihamurhat ovat osa myös pohjoismaista arkipäivää. Tämä tulee esille kouriintuntuvasti ruotsalaisen freelance-toimittajan Johan Hiltonin teoksessa *No tears for queers*. Hilton on valinnut kolme murhatapausta, joiden taustoihin hän on perehtynyt laajasti. Kirjan aloittaa, jälleen kerran, Matt Shepard, mutta teoksen kaksi muuta tapausta ovat ruotsalaisia: Johan Petterson hakattiin kuoliaaksi vuonna 2002 pienessä Katrineholmin kaupungissa ja maahanmuuttajataustainen Josef Ben Meddour ammuttiin 1997 Göteborgissa. Hiltonin laaja reportaasikirja käsittelee

kutakin tapausta omana kokonaisuutenaan, joskin Pettersonin kohdalla tilaa saa myös vuonna 1995 kuoliaaksi puukotettu tunnettu jääkiekkopelaaja Peter Karlsson. Karlssonin tapauksesta Hiltonin kirja toteaa lakonisesti, että tunnetun jääkiekkopelaajan murhan yhteydessä ruotsalaisille suurempi shokki oli Karlssonin homoseksuaalisuus kuin se, että hänet tapettiin brutaalisti.

Siinä missä amerikkalaiset homovihamurhia käsittelevät teokset sortuvat helposti mytologisointiin ja jopa pateettisuuteen, on Hiltonin kirjoitustyyli äärimmäisen neutraali ja neutraaliudessaan tehokas. Hilton onnistuu saamaan jopa loputtomasti käsitellystä Shepardin tapauksesta uutta irti. Itse asiassa ensimmäisen kerran Mattista piirtyy inhimillisempi kuva – niin hyvässä kuin pahassakin. Tästä kiittäminen on Hiltonin haastattelulähteen Romaine Pattersonin teeskentelemätöntä muistelua. *No tears for queers* -teos ei sorru sentimentaalisuuteen vaan siinä yhtäältä kerrataan murhien tapahtumien kulkua ja toisaalta pyritään piirtämään kuvaa kaupungeista, joissa rikokset tapahtuivat. Hiltonin kirjaa lukiessa Ruotsi alkaa näyttää sateenkaariväen kansankodin irvikuvulta.

Kaikkia kolmea Hiltonin käsittelemää tapausta yhdistää selvästi uhrien fyysiseen ulkonäköön liittyvät piirteet. Shepard oli erityisen “pieni”; Matt painoi 49 kiloa ja oli 158 senttimetriä pitkä. 29-vuotias Petterson oli lievästi kehitysvammainen, mikä ilmeni tasapaino- ja puhevaikeuksina. Pettersonia kaikki haastateltavat luonnehtivat vaatimattomaksi, iloiseksi ja sellaiseksi, joka ei oikein ymmärtänyt sitä, etteivät kaikki hänelle puhuneet tai hymyilleet miehet olleet välttämättä hänestä seksuaalisesti

kiinnostuneita. Meddour puolestaan oli algerialais-syntyinen, yhteiskunnan ulkopuolelle ajautunut 37-vuotias mies, joka usein peitti muslimitaustansa ja esiintyi mieluummin ranskalaisena. Kaikki kolme uhria olivat siis homovihamurhaajille “näkyviä” kohteita, joissa ilmeni valkoista maskuliinista heteroseksuaalisuutta uhkaavia tekijöitä kuten feminiinisyyttä, pienikokoisuutta, etnistä toiseutta tai vammaisuutta.

Homojen murhaajia puolestaan yhdistävät rikkinäiset kotiolot, köyhyys, epävarmuus omasta maskuliinisuudesta, homofobisuus sekä alkoholi- ja huumeongelmat. Kaikkiin tämä ei kuitenkaan päde: Meddourin ampuja Nemesis (Edward) oli uhrinsa tavoin maahanmuuttajataustainen, iranilainen. Hänen kanssarikollisensa Tom tuli hyvästä ruotsalaisesta keskiluokkaisesta perheestä. Tom ja Nemesis erosivat muista vielä siten, että he olivat saatananpalvoja (tästä Edwardin uusi nimi Nemesis, koston jumalatar), ja murhaa voidaan pitää myös rituaaliteurastusuhrin ja homovihamurhan sekoituksena.

Hiltonin kirjassa korostuu, miten tärkeitä on luokitella homovihamurhat juuri viharikoksiksi, vaikkei se kaikkein osuvin termi olisikaan. Rikosten käsittäminen viharikoksiksi nostaa ymmärtämystämme uhrien täydellisestä puolustuskyvyttömyydestä rikoksen sattuessa. Murhaajien kuulusteluista käy ilmi, että heidän tarkoituksenaan oli “antaa uhrille opetus” tai että uhrin lähentelivät heitä. Esimerkiksi Pettersonin tapauksessa murhaaja Theo Svensson oli suurikokoinen bodari, joka lähti Pettersonin kanssa yhdessä katrineholmilaisesta baarista. Puolustuksena tuskin voi olla isokokoisien miesten joutuminen

paniikkiin, kun lievästi kehitysvammainen homo ahdistelee häntä. Vetoaminen homopaniikkiin (*gay panic defense*) on juuri tyypillinen puolustuksen keino syytetyn teon lieventämiseksi.

Hiltonin kirjan suurin yksittäinen yllätys kohdistuu Göteborgin kaupunkiin. Tämä Ruotsin länsirannikon helmi johtaa maan homoviharikostilastoja. Hiltonin kirjan mukaan pelkäävät 1990-luvulla useita kymmeniä homoja ja lesboja joko murhattiin, tapettiin, pahoinpideltiin taikka ryöstettiin Göteborgissa. Hilton painottaakin, että juuri maan länsirannikko on Ruotsin konservatiivisen maskuliinisuuden tyyssija ja uusnatsien kasvualusta. Kaiken kaikkiaan Hiltonin *No tears for queers* on tärkeä kirja ja se on myös hyvin luettava kirja. Se ei pelkäästään raportoi vihamurhien tapahtumaketjuja, vaan myös piirtää tarkkaa kuvaa niistä olosuhteista, yhteisöistä ja ilmapiireistä, joissa homoviha kukoistaa.

Edellä käsittelemäni teokset nostavat mieleeni useita asioita homovihamurhasta. Ensinnäkin on tärkeitä, että homovihamurhasta keskustellaan ja että ne tuodaan päivänvaloon. Tässä suhteessa reportaasit, dokumenttielokuvat, elokuvat tai näytelmät lienevät kaikkein tehokkaimpia väyliä homoviharikosten esilletuomiseen. Dokumentaariset ja taiteelliset teokset keskittyvät kuitenkin juuri homoviharikosten ääripäähän, murhiin ja tappoihin. Tämän vuoksi olisi tärkeitä tuoda esille myös tietoa lievemmistä – usein poliisille ilmoittamatta jätetyistä⁵ – viharikoksista, homoseksuaalisuuden vuoksi tapahtuneista pahoinpitelyistä, uhkailuista ja ryöstöistä.

Homoviharikosten esittämisen lajityyppi – uutisointi,

reportaasi, dokumentti, elokuva tai näytelmä – vaikuttaa luonnollisesti siihen, miten suhtaudumme eri tapauksiin. Kanssaeläminen ja myötätunto saattavat nousta itse-tarkoituksiksi, ja teosten merkitys muuttuukin pikemmin yksilöllisen ja kollektiivisen trauman parannukseksi kuin homoviharikosten vastustamiseksi. Tässä ei tietenkään ole mitään tuomittavaa ja onkin huomioitava, että mahdollisimman monien homoviharikoksia vastustavien diskursioiden kietoutuminen yhteen aiheuttaa paineita ainakin lainsäädäntötyöhön.

Kolmas seikka edellä mainittujen tapausten osalta on uhrien fyysisyyteen kohdistuva huomio. Ruumiillisuudesta, kuten feminiinisyydestä, pienikokoisuudesta, vammaisuudesta tai ihonväristä, tulee uhrin merkittäjä. Heteronormatiivisesta maskuliinisuudesta poikkeaminen antaa ikään kuin “luvan” päällekkarkauksiin, ja uhri usein syyllistää itse itsensä. Tämä saattaa lujittaa myös homoyhteisön sisäistä normatiivisuutta ja painetta maskuliinemmän homon representaatioihin. Kyseessä on yhtäältä yleinen feminiinisuuden kammo ja toisaalta sosiaalisen sukupuolen (maskuliinisuus) ylenmääräinen korostuminen. Viimeiseksi: homoviharikoksilla on aina syy ja syyllinen, eikä se ole homoseksuaalisuus tai homoseksuaalinen uhri. Syyllisiä ovat viime kädessä ne tahot, jotka ruokkivat ja ylläpitävät maskulinistista, homofobista, rasistista ja heteroseksistä mieskulttuuria.

Homoviharikoksia käsittelevät representaatiot nostattavat vahvoja mielikuvia.⁶ Kun *The Laramie Project* -näytelmän vastavoima, kansasilaisen Westboron baptistikirkon pastori ja nettisivuston GodHatesFags.comin ylläpitäjä

Fred Phelps⁷ saapuu kannattajineen Mattin hautajaisiin mukanaan muun muassa sellaisia kylttejä kuin “No Tears for Queers”, “Fag Matt in Hell” ja “God Hates Fags”, ei katsojan mieleen voi tulla muuta kuin yksin preeria-aitaan sidottu Matt, joka henkivieveriin hakattuna menettää tajuntansa. Ainoastaan hänen verisiin kasvoihinsa piirtyvät puhtaat kyynelten aiheuttamat urat.

Viitteet

1. Brandon Teena määritellään usein myös poikana esiintyneeksi tytöksi. Brandon Teenan tapausta laajasti pohtinut Judith Halberstam korostaa, että Brandon oli “a young transgender man”. (Halberstam 2005, 15.)
2. Brandon Teenan tapauksesta sekä hänestä tehdyistä dokumentti-teoksesta ja elokuvasta tarkemmin, ks. Halberstam 2003, 159–169.
3. *The Laramie Projectia* on esitetty ainakin Dublinin I homonäytelmäfestivaaleilla (The First International Gay Theatre Festival – Dublin, 4.–16.5.2004) sekä Berliinissä keväällä 2004.
4. Lauren Berlant huomauttaa, että freudilainen käsite *Schadenfreude*, toisen kärsimyksestä muodostuva myötätuntoinen nautinto, alkaa kertoa ainoastaan loputtomasta tarinasta eli moderniin liittyvästä yllytyksestä tuntee myötäkärsimystä jopa silloin, kun se viihdyttää. (Berlant 2004, 5.)
5. Janice Wood Wetzel esittää vaikenemisen syyksi uhrien tuntemaan pelon rikollisten mahdollisesta kostosta ja julkisuuden reaktiosta (Wetzel 2001, 20).
6. Ruotsalaisen valokuvaajan Elisabeth Ohlsonin Jeesuksen elämästä kertovan kuvasarjan *Ecce Homo* (1998) yhdeksäs kuva “Ristiinnaulitseminen” pysäyttää yhtä lailla katsojan. Joukko skinheadejä on hakannut nuoren homon kuoliaaksi Tukholman rantakalliolla. Kuvan taustalla iltahämymisen Tukholman siluettissa hämöttää kaupungintalo ja kuvan etualalla kuoliaaksi hakatun homon yli lankeaa ristin varjo.
7. Phelps tunnetaan yhtenä 1990-luvun johtavista uskonnollisista anti-homokampanjoijista. (Ks. Loffreda 2000, 18.)

Kirjallisuus

- Berlant**, Lauren 2004: Introduction. Teoksessa Lauren Berlant (toim.): *Compassion: The Culture and Politics of an Emotion*. New York: Routledge, 1–13.
- Cvetkovich**, Ann 2003: *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Durham: Duke University Press.
- Garber**, Marjorie 2004: Compassion. Teoksessa Lauren Berlant (toim.): *Compassion: The Culture and Politics of an Emotion*. New York: Routledge, 15–27.
- Halberstam**, Judith 2003: The Brandon Teena Archive. Teoksessa Robert J. Corber ja Stephen Valocchi (toim.): *Queer Studies. An Interdisciplinary Reader*. Oxford: Blackwell Publishing, 159–169.
- Halberstam**, Judith 2005: *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press.
- Hilton**, Johan 2005: *No tears for queers – Ett reportage om män, bögar och hatbrott*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Juvonen**, Tuula 2004: Nyt se näkyy, nyt taas ei. Heteronormatiivisuus ja homoseksuaalisuuden esillepano Helsingin Sanomissa. *Tiedotustutkimus* 2004:2, 34"55.
- Kaufman**, Moisés & The Members of Tectonic Theater Project 2001: *The Laramie Project*. New York: Vintage Books.
- Loffreda**, Beth 2000: *Losing Matt Shepard: Life and Politics in the Aftermath of Anti-Gay Murder*. New York: Columbia University Press.
- Wetzel**, Janice Wood 2001: Human Rights in the 20th Century: Weren't Gays and Lesbians Human? Teoksessa Mary E. Swigonski, Robin Sakina Mama ja Kelly Ward (toim.): *From Hate Crimes to Human Rights. A Tribute to Matthew Shepard*. New York: Harrington Park Press, 15–31.